

УДК 332.021.8

Ольга ХОДАКІВСЬКА,
кандидат економічних наук,
провідний науковий
співробітник відділу
земельних відносин
Національного наукового центру
«Інститут аграрної економіки»

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Процеси будь-якого землеволодіння й землекористування, у тому числі й сільськогосподарського, зумовлюють формування окремих відносин між людьми, які можуть набувати форми суспільних, виробничих, економічних, правових та інших. Сучасний етап соціально-економічного розвитку ознаменувався найбільш гострими та суперечливими проблемами, які сконцентровані в сфері земельної політики, земельних відносин, що є визначальними у всій системі виробничих відносин аграрної сфери. Водночас, виробничі відносини, які встановлюються у процесі використання земель людьми, набувають форми матеріальних (володіння і користування землею) та суспільно-економічних, що виникають при використанні земель як засобу виробництва. Сукупність зазначених відносин формує земельні відносини.

Проблеми земельних відносин є предметом досліджень таких вчених, як Л.М.Бойко, П.І.Гайдучський, В.В.Горланчук, А.С.Даниленко, Д.С.Добряк, П.Ф.Кулинич, В.Я.Месель-Веселяк, Л.Я.Новаковський, П.Т.Саблук, М.М.Федоров, М.А.Хвесик та ін.

Мета статті — проаналізувати різні підходи вітчизняних та зарубіжних вчених до визначення земельних відносин у сільському господарстві та розкрити їх економічну сутність.

Загальновизнано, що земельні відносини є основою внутрішньої продовольчої безпеки держави та її здатності реагувати на зовнішні виклики. Слід зазначити, що земельні відносини вирізняються певним економічним змістом, унікальністю предмета, з приводу якого вони виникають. Земельні відносини — результат тривалого суспільного розвитку щодо використання та охорони земель, форм власності і господарювання на ній, пріоритетних способів облаштування території та її землеустрою, що характеризуються національними, соціальними, економічними та іншими особливостями реалізації функцій землі як унікального природного ресурсу, засобу виробництва, об'єкта нерухомості, основного засобу сільськогосподарського виробниц-

тва. Основу земельних відносин становлять фактори матеріального порядку: кількість землі та її якість, місце розташування, галузева приналежність тощо.

Від стану розвитку земельних відносин значною мірою залежать такі питання як ефективність сільськогосподарського виробництва, рівень сільської зайнятості та соціальне і демографічне благополуччя на селі, продовольчої та частково енергетичної проблеми країни. Нині важливою проблемою є забезпечення соціально-політичної стабільності в державі, що також упирається у земельні питання.

Не зважаючи на бурхливі дискусії, які точаться навколо земельних питань, однозначного визначення земельних відносин ні наукова, ні юридично-правова література не містять.

Земельним кодексом України земельні відносини визначаються як «суспільні відносини щодо володіння, користування та розпорядження землею» [1, стаття 2]. Таким чином діюче законодавство зводить

земельні відносини до відносин права власності на землю, оскільки лише власник може реалізувати всі три задекларовані у Земельному Кодексі України повноваження щодо володіння, користування і розпорядження. Однак таке визначення земельних відносин не повною мірою відображає їх сутність і зміст та не вказує на їх об'єктний і суб'єктний склад. Необхідно зазначити, що нині в Україні земля представляє все більший інтерес не як об'єкт власності, а як об'єкт господарювання.

Більшість дослідників притримуються думки, що земельні відносини — це сукупність відносин, що виникають між суб'єктами земельного права з приводу володіння, користування і розпорядження землею як обмеженого природного ресурсу, важливої умови праці та засобу виробництва.

П.Ф. Кулинич зазначає: «якщо до виникнення на початку ХХ ст. галузі земельного права основним видом земельних відносин були відносини використання землі як різновиду нерухомого майна, то протягом цього ж століття вони істотно ускладнилися. В їх структурі з'явилися відносини використання землі як основного засобу виробництва у сільському та лісовому господарстві, відносини використання землі як предмета праці, відносини використання землі як операційного базису для розселення людей та розвитку виробничої і соціальної інфраструктур суспільства, а також відносини щодо охорони землі як природного ресурсу» [2, с.293].

У розумінні Г.Д. Гуцуляка «земельні відносини є елементом виробничих відносин суспільства, а за соціальною природою належать до економічної бази суспільства. Грунтуючись на тій чи іншій формі власності на землю та інші засоби виробництва, земельні відносини водночас визначають ці форми, характер володіння та користування землею, ступінь і раціональність використання землі та інших засобів виробництва, впливають на розвиток продуктивних сил суспільства» [3, с.6].

Питання земельних відносин є актуальним не лише на території нашої держави, а й у країнах близького та далекого зарубіжжя. Зокрема, відомий російський вчений В. Милосердов зазначає, що «будучи базисом виробничих відносин, земельні відносини активно впливають на розвиток продуктивних сил, прискорюють або уповільнюють процес виробництва. Земельні відносини неможливі без державного їх регулювання, без розробки та реалізації заходів, що сприяють розвитку ефективних форм земельної власності і господарювання на землі, правильного проведенню земельної реформи» [4, С. 210-214].

Слід зазначити, що у науковій літературі зустрічаються різні підходи до визначення земельних відносин. Переважна більшість дослідників пов'язує земельні відносини з категорією власності на землю. Зокрема, М.В. Бочков визначає земельні відносини як «... відносини в області володіння і користування землею як засобом виробництва. Вони є складовим елементом виробничих відносин суспільства і мають в своїй основі форми власності на землю, знаряддя виробництва та інші засоби виробництва» [5, с.3].

Подібний підхід відслідковується у Н.Є.Павленка, який вказує, що «земельні відносини — це відносини між індивідуумами, суспільством і державою з приводу власності на землю як основного фактору виробничої діяльності в сільському господарстві, а також порядок, умови і форми землеволодіння і землекористування, розпорядження землею і результатами отриманими на ній» [6, с.280].

Слід зазначити, що ключовим питанням земельних відносин та основним фактором політичного і соціального розвитку села була й залишається проблема власності на землю. Над пошуком шляхів її розв'язання працюють представники різних верств суспільства, однак, це питання виявилось досить складним у плані практичного вирішення.

На переконання В.М. Хлистуна та В.Х. Улюкаєва, поруч з формами земельної власності «... важливим аспектом земельних відносин є форми управління земельними ресурсами, які значною мірою залежать від форм власності на землю і характеризуються системою політичних, соціально-економічних, правових та адміністративних заходів, спрямованих на організацію використання землі» [7, с.4].

Окремі вчені у своїх дослідженнях дійшли висновку, що серед таких складових земельних відносин як «володіння», «управління» та «розпорядження» доцільно виділяти категорію «управління земельними ресурсами».

Враховуючи те, що власник не завжди самостійно господарює на землі, іншими словами реалізує

функції «використання» та «розпорядження», а досить часто передає повноваження щодо управління власністю іншим особам, М.М. Федоров зазначає, що «земельні відносини — це суспільні відносини щодо володіння, користування, розпорядження і управління землею на державному, господарському і внутрішньогосподарському рівнях як об'єктом господарювання і засобом виробництва у сільському господарстві» [8, с.12].

Л.Я. Новаковський та М.І. Шквар під управлінням земельними ресурсами вбачають «систему політичних, соціально-економічних, правових і адміністративних заходів, спрямованих на організацію їх використання» [9, с.3].

Є.С. Карнаухова, досліджуючи земельні відносини в контексті

рентних відносин, дійшла висновку, що «земельні відносини не обмежуються тільки відносинами з приводу найкращого використання землі в процесі виробництва. Вони обов'язково включають також відносини з приводу правильного розподілу результатів виробництва, одержаних у зв'язку з використанням землі» [10, с.3].

Подібні погляди відслідковуються і у наукових працях Л.М.Бойко, яка вказує на те, що «земельні відносини в сільському господарстві слід розглядати в таких аспектах, як: суспільні відносини, відносини власності (володіння, користування, розпорядження та управління землями), рентні відносини, відносини щодо охорони земель» [11, с.7].

Земельні відносини — дуже складна багатогранна проблема, яка охоплює велике коло питань: форми власності і господарювання, ринок земель, оцінка та ціна землі, рента, податок на землю, управління земельними ресурсами, розмежування земель державної й комунальної власності, розподіл та використання коштів, які надходять від обороту земель (земельний податок, орендна плата) тощо.

Сучасні земельні відносини слід розглядати як відносини між власниками земельних ділянок, підприємствами, організаціями, установами, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами з приводу володіння, користування, розпорядження та управління землями, земельними ділянками, а також з приводу державного регулювання таких відносин. Формуючись за ідеологічними і політичними принципами державного устрою, земельні відносини за своєю сутністю становлять сукупність правових, економічних, соціальних, природоресурсних і екологічних відносин, що виникають між суспільством та його членами у процесі використання земельних ресурсів й управління ними. Формування і матеріалізація земельних відносин здійснюється за допомогою системи об'єктивно пов'язаних адміністративно-правових та економічних заходів впливу держави на їх суб'єкти, що забезпечують права землевласників і землекористувачів, умови ефективного, раціонального й екологічнобезпечного використання земельних ресурсів та їх охорону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
2. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія / П.Ф.Кулинич. — К.: Логос, 2011. — 688 с.
3. Гуцуляк Г. Д. Земельно-ресурсний потенціал Карпатського регіону. — Львів.: Світ, 1991. — 152 с.
4. Милосердов В.В. Земельные отношения: Необходимость смены курса / В. В. Милосердов // Наш современник. — 2001. — № 1. — С. 210-214.
5. Бочков Н. В. История земельных отношений и землеустройства / Н. В. Бочков. — М.: Из-во с. х. лит., 1956. — 247 с.
6. Павленко Н.Е. Экономический механизм эффективного развития сельского хозяйства: монография / Н.Е.Павленко. — Белгород: Белгородская областная типография, 2010. — 512 с.
7. Хлистуна В. Н., Улюкаев В. Х. Земельные отношения и механизм их регулирования. — М.: Знание, 1991. — 48 с.
8. Федоров М.М. Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві: монографія / М.М.Федоров. — К.: ІАЕ, 1998. — 263 с.
9. Новаковський Л.Я. Регіональна земельна політика / Новаковський Л.Я., Шквар М.І. — К.: Урожай, 2006. — 136 с.
10. Карнаухова Е. С. Дифференциальная рента и экономическая оценка земли (Вопросы методологии и опыт исследования). — М.: Экономика, 1977. — 256 с.
11. Бойко Л.М. Регулювання земельних відносин у сільському господарстві: монографія / Л.М.Бойко. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — 316 с.

АНОТАЦІЇ

Проаналізовано різні підходи вітчизняних та зарубіжних вчених до визначення земельних відносин у сільському господарстві та розкрито їх економічну сутність.

Проанализированы различные подходы отечественных и зарубежных ученых к определению земельных отношений в сельском хозяйстве и раскрыто их экономическую сущность.

Different approaches to domestic and foreign scientists to determine land relations in agriculture and solved their economic substance.